

Folkloristik:

Prof. Dr.
Dursun Yıldırım
Armađanı

Pars Yılı
ANKARA 1998

AĞIZ ARAŞTIRMALARINDA KAYNAK KİŞİ MESELESİ

Yard. Doç. Dr. Nurettin DEMİR*

Giriş

Anadolu ağızlarına dair derleme ve gramer çalışmalarının önsöz veya girişlerinde genellikle metin derlenecek *kaynak kişide* aranan özelliklerle ilgili kısa bilgiler verilir. Bu bilgilere göre kaynak kişi seçilirken göz önünde bulundurulmuş hususlar okur yazarlık, bölgenin yerlisi olma, yerli ağız özelliklerini koruma, yaş ve cinsiyettir. Ancak gene önsöz veya girişlerdeki kısa bilgilerden bu şartlara uygun kişileri bulmanın sanıldığı kadar kolay olmadığı anlaşılır¹. Ben bu çalışmamda derleme ve monografilerdeki kaynak kişiyle ilgili bilgileri ele alacağım. Elbette, ağız araştırmalarında malzeme derlenecek kişi veya kişilerde aranan özellikler ele alınmak istenen konuya, araştırmacının maksadına göre değişebilir. Bu sebeple çalışmamda, asıl amacı Türkçenin belli yörelere has konuşulan varyantları olan ağızları ana hatlarıyla tespit etmek olan eserleri esas alacağım. Kendi tecrübe ve tespitlerimi başka bir çerçevede ayrıntılı bir şekilde dile getireceğimden, bu çalışmamda sadece bazı hususlara not düşmekle yetineceğim.

Tahsil durumu

Kaynak kişinin tahsil durumu, Anadolu ağızlarından derleme yapılmaya başlanmasından itibaren önemli bir ölçüt olarak alınagelmıştır. Yüzyılın başlarında Konya hapishanesindeki mahkumlardan derleme yapan Giese, kaynak kişilerinin biri dışında okur yazar olmadığını belirterek, sadece hiç okur-yazarlığı olmayanlardan, bir parça da olsa, temiz bir diyaleğin duyulabileceğini dile getirir. Bunun sebebi, Giese'ye göre, kısa bir süre de olsa; eğitim almış bir Türk'ün diyaleğini âvâmî olarak hâkir görmeye ve başkalarına pek de severek aktarmamaya meyletmesidir². Sonraki yıllarda yapılmış derleme ve monografilerde de okuryazar olmayan informatların tercih edildiğini

* D. Akdeniz Üniv. Fen ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Msl. Caferoğlu 1943, XII; Günay 1978, 14.

² Bkz. Giese 1907, 2.

görürüz³. Bu tercihin sebebi okur yazar olmayanların başta yazı dili olmak üzere diğer varyantların etkisinden uzak olacakları, böylece de “yerli ağız” daha iyi yansıtacaklarının varsayılmasıdır.

Bölgeyi terk etmemiş olma

Genel diyalektolojide meyil, konuşturulan kişinin sadece araştırma yapılan bölgede doğup büyümesi değil, birkaç nesildir o bölgede yaşıyor olması yönünde ise de⁴, Anadolu ağızlarıyla ilgili araştırmalarda bu, kaynak kişinin derleme yapılan bölgede doğup büyümesi ve burayı uzun bir süre için terketmemiş olması şeklindedir⁵. Bölgeyi terketmek, başta standart dil olmak üzere prestije sahip varyantların kullanıldığı yörelere gitmemiş olma anlamında kullanıldığı gibi köyünden ilinden çıkmama şeklinde de geçer. Ancak aşağıda da göreceğimiz gibi kaynak kişiler genellikle yaşlı erkeklerdir. Bunlar askerlik, iş; kadınlar da bazı yörelerdeki dışardan evlenme geleneği gibi değişik sebeplerle doğup büyüdükleri bölgeyi terketmektedirler ki, bunun neticesinde bu şarta uygun kaynak kişiyi bulmak kolay olmamaktadır. Meselâ, T. Günay köyünden, bucağından sık sık dışarıya çıkmadığı için yerli dil hususiyetlerini en iyi biçimde koruduğuna inanılan konuşmacıyı, istisnâ bir şans eseri olarak bulabildiğini yazar⁶. Zaten, kadınların ağızı daha iyi korudukları gibi yaygın görüşe rağmen derlemelerinin önemli bir bölümünü erkeklerden yapmış olan erkek araştırmacıların bölgeyi terketmemiş olma şartı karşısındaki tutumları birbirinden farklı olmuştur. Caferoğlu rastladığı müşkilâtlardan birisinin kaynak kişilerin askerlik vazifesi dolayısıyla muhtelif Anadolu şehirlerini ve merkezlerini görmeleri olduğuna işaret eder. Ancak askerlik vazifesi dolayısıyla başka bölgeleri görmüş olmanın sebep olduğu ağızdaki fonetik, morfolojik, sentaktik ve semantik açıdan değişiklikleri değil, konu seçimini ön plana çıkarması dikkat çekicidir. Ağız araştırmalarının bu önemli ismi konuyla ilgili aynen şunları yazar: “Bu gibi kimselerden derlenen malzemenin muhtevası, ekseriyetle muharebelere yahut hatıralara ait olup, oldukça kısa ve monotondurlar. Bu ise ağız hususiyetlerinin etraflıca ihatesine zarar getirmektedir. Şüphe yoktur ki, köyünden asla harice çıkmayanla, askerlik vazifesi dolayısıyla Anadolu'nun muhtelif aksamını ve merkezlerini dolaşmış, diğer yerli ağızların hususiyetlerini nisbî de olsun sezmiş olanlar arasında, ağızca ve hatta şivece şu veya bu farkın mevcut olduğu inkâr edilemez hakikattandır” (1941, IX). Aynı araştırmacı, önce ekseriyetle konuştur-

³ Msl. Caferoğlu 1941, VII; 1943 XII; Gemalmaz 1978, 2; Gülensoy 1988, XVII; Korkmaz 1956, V; 1977, XIII; Günay 1978, 14.

⁴ Bkz. Löffler 1980, 47.

⁵ Korkmaz 1956, V; 1977. XIII; Caferoğlu 1941, V; 1943, XII.

⁶ 1978, 14.

lan ve malzeme nakledenlerin yaşlı olduklarını belirtmekle birlikte, arkasından "bilhassa askerlik yapmayanların ağızları daha bâkir ve daha dürüsttür"⁷ der. Caferoğlu derlemelerinde kaynak kişilerin yaşına dair bilgi vermediği için eserlerinden hareketle hangi metinlerin, ağızları daha bakir ve daha dürüst olanlardan derlendiği hususunda bilgi elde edemiyoruz. Askerlikle ilgili Caferoğlu'nunkine benzer bir görüşü, malzemesini çoklukla kadınlardan toplamış olan Korkmaz'da da buluruz⁸. Bazı araştırmacılar bu şarta karşı biraz esnek davranmıştır. Bunlara göre kaynak kişinin askerlik, seferberlik gibi zorlayıcı nedenlerle "kısa süreler için" derleme yapılan bölgeden ayrılmış olması kaynak kişi seçilmelerine bir engel teşkil etmez⁹. Hatta Gülensoy'un "konuşmalarını banda aldığımız erkekler genellikle okuyup yazması olmayan, askerlikten başka köyünden ve ilinden dışarı çıkmadığı için yerli ağız özellikleri temiz bir şekilde korunmuş olan kişilerdir" (1988, XVII) diyerek askerlik yüzünden köyünden, ilinden dışarı çıkmanın yerli ağız özelliklerinin temiz bir şekilde korunmasına engel olmadığını ima etmesi ilgi çekicidir.

Ağız özelliklerini koruyor olma

Monografilerde araştırılan ağızdaki değişimleri Türkçenin eski devirlerini esas alarak diakronik bir perspektifle izah adet hâline gelmiş ise de, ağız araştırmalarının ilk amacı ele alınan bölgede konuşulan varyantı tasvir olduğu için, araştırılmak istenen varyantı iyi bir şekilde kullanan şahıslardan derleme yapılması beklenir. Anadolu ağızlarıyla ilgili araştırmalarda, metinlerin sağlam olması için, malzemenin derlendiği kaynak kişilerin yerli dil özelliklerini temiz bir şekilde korumasına, yerli ağız özelliklerinin zedelenmemiş olmasına, kaynak kişilerin yapmacık konuşmamalarına özenle dikkat edildiği belirtilir¹⁰. Bu özelliğe sahip olma daha önce sözü edilenlere bağlı görülür¹¹. Tabii ağız en iyi şekilde koruduğuna inanılan şahısları bulmak için araştırmacının ağız hakkında ön bilgisi olması, ön çalışmalar yapması gerekir. Fakat Anadolu ağızlarından derlemelerde metinlerin alındığı kişiler daha çok tesadüfen seçilmiş, derlemeden önce ne gibi ön çalışmalar yapıldığı hakkında genellikle ayrıntılı bilgi verilmemiştir. O bakımdan söylenenleri kontrol etme imkânına ne yazık ki sahip değiliz.

⁷ 1941, XII; Caferoğlu daha sonraki bir yayınında askerlik yapmayanların gene aynı sebeple tercih edildiğini belirtir de, derleme yapılanların yaşlı olduklarından söz etmez (1948, XIII).

⁸ 1977. XIII; aşağıya bkz.

⁹ Gemalmaz 1978, 2; Gülensoy 1988, XVII.

¹⁰ Gülensoy 1988, XVII; Korkmaz 1956, V.

¹¹ Caferoğlu 1941, X; Gülensoy 1988, XVII; Günay 1978, 14; Korkmaz 1956, V; 1977. XIII.

Yaş

Kesin bir sınır çizilmez ise de, ağız araştırmalarındaki meyil, metin derlenecek kişilerin yaşlı olması yönündedir. Bunun sebebi, belli bir yaşın üstünde, dil edinim süreçlerini tamamlamış nesillerin genç nesillere göre diğer varyantların tesirinden daha uzak olmaları ve bu yüzden bölgenin temel ağzını konuşacaklarına inanılmasıdır¹². Tabii kaynak kişinin artikulasyon organlarında bozukluklar olmamasına dikkat edilir¹³; artikulasyon organlarında bozukluklar olabileceği endişesiyle belli yaşın üstündeki şahıslar kaynak kişi olarak pek tercih edilmezler. Bu yaygın görüşe karşı önemli bir itiraz Günay'dan gelir. "Dil çevrelerinde, bilhassa dişlerinin eksik olabileceği ihtimali göz önünde tutularak, belli bir yaşın üstüne çıkmış olan kimselerden metin derlemenin mahsurlu olduğu kabul edilir. Bu görüşün sağlamlık derecesini özlük denemelerle tespiti yönelmiş bazı teşebbüslerimiz umulmadık bir sonuç verdi ve bir ağzın kısa tarihini ortaya çıkarabilmek için yaşlılara başvurmanın gerekli olduğunu gösterdi. Nitekim /.../ bugün için bölgede yaygın görünen bir çok dil unsuru, yaşlılar tarafından değişik biçimlerde kullanılmakta ve bu gerçek, Rize ili ağızları bünyesindeki çeşitli gelişmeleri sağlam kâidelere bağlayabilmemize büyük ölçüde yardımcı olmaktadır" (Günay 1978, 13). Ancak nedense, genel diyalektolojide önemli olan kaynak kişinin yaşı meselesine Anadolu ağızlarıyla ilgili araştırmalarda çok seyrek işaret edilmiştir¹⁴. Bu yüzden kaynak kişilerin yaşını veren eserlere bakarak durumu tespiti çalıştım ve bunu (Tablo-1'de) gösterdim. Bu konuya aşağıda tekrar döneceğim.

Cinsiyet

Henüz Türkçe esas alınarak yapılmış cinsiyet ve ağız konuşmayla ilgili herhangi bir araştırma yoksa da¹⁵ genel diyalektolojide olduğu gibi Anadolu ağızlarıyla ilgili araştırmalarda da kadınların ağız özellik-

¹² Meselâ, yaşlıların daha çok ağız konuştuğu yönündeki tecrübeler Alman ağızlarıyla ilgili araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu araştırmalarda yaş meselesinin her bölgede aynı rolü oynamadığı görülmüştür. Köylerde ve ağzın henüz sağlam olduğu bölgelerde nesiller arasında göze batar bir fark görülmemiştir. Buna karşılık küçük ve büyük şehirlerde altmış ve on altı yaş arasındakilerde ağız bilgisinin yüzde on yedi ile yüzde on dört arasında değişen bir gerilemeye uğradığı ortaya çıkarılmıştır (Mattheier 1980, 43 vd.) Ağız kullanmanın yaş ve cinsiyetle olan ilişkisi için ayrıca Gerritsen'in mevcut bilgileri bir araya getirdiği son derece ilgi çekici araştırmasına bakınız (1985, 87).

¹³ Caferoğlu 1941, VIII; 1943, XII; Korkmaz metinlerinde kaynak kişilerin ad ve yaşlarıyla birlikte dişlerinde eskiklik olması durumunda bunu da belirtmiştir, msl. 1956, 7, 22, 36 gibi.

¹⁴ Krş. Caferoğlu 1941, VIII.

¹⁵ Cinsler ve yaş guruplarının Türkçeyi kullanmasıyla ilgili olarak, ağızla doğrudan alakalı değilse de İmer'in ince l sesine sahip yabancı kelimelerin söylenişi hakkındaki dikkat çekici araştırmasına bkz. 1995.

lerini daha iyi korudukları şeklinde yaygın bir görüş vardır¹⁶. Bunun sebebi kaynak kişide aranan doğup büyüdüğü bölgeyi terketmeme, okur-yazar olmama gibi diğer şartlara kadınların daha fazla sahip olduklarına inanılmasıdır. Bu yüzden kadın araştırmacılar gibi bazı erkek araştırmacıların da kadınlardan derlenen malzemeye ayrı bir önem verdiklerini görüyoruz. Meselâ, Korkmaz her iki eserinde de¹⁷ kullandığı malzemeyi daha önce saydığımız şartlara uygun kadınlardan topladığını belirttikten sonra Nevşehir ve Yöresi ağızlarıyla ilgili çalışmasında bunun sebebini şöyle açıklar: “Başka iller ve kültür bölgeleri ile temasları bulunan, askerlik görevi v.b. nedenler ile okuyup yazma oranları da daha yüksek olan erkekler, azçok yazı dilinin etkisine bağlı bulduklarından, ağız derlemeleri için kadınlar kadar elverişli sayılmazlar” (1977, XIII). Aynı şekilde Caferoğlu da (1941, X) verdiği metinlere göre 66 erkeğe karşılık sadece 9 kadından derleme yapmış olmakla birlikte, kadın ağızının yerli fonetik hususiyetlerini daha sarıh bir surette tebarüz ettirdiğine, ekseriya kendi doğduğu köyden çıkmayan kadınların erkeklere nisbeten yerli şiveyi daha fazla muhafaza ettiklerine inanır ve “kadınlar ağızından topladığım malzeme, bu bakımdan, bir dereceye kadar erkekler ağızından topladığım malzemenin kontrolü vazifesini görebilecek mahiyette idi. Bunlar erkeklere nisbeten daha kolayca konuşturulabilirdi. Her bakımdan istifadeli telâkki ettiğim kadın şivesi benim için daha fazla ehemmiyeti hâiz olmuştur” der. Gülensoy da (1988, XVII) erkek bir araştırmacının kadınları konuşturmasının zorluğuna rağmen kadınlardan da pek çok malzeme toplayabildiğini dile getirip erkek konuşmacıları da titizlikle seçtiğini yazar. Burada “titizlikten” kasdedilen konuşmaları banda alınan erkeklerin yukarıda bahsettiğimiz gibi okur yazar olmaması, askerlikten başka köyünden ve ilinden dışarı çıkmadığı için yerli ağız özelliklerinin temiz bir şekilde korunmuş olmasıdır.

Bu tür tecrübeler karşılık Gemalmaz'ın konu hakkında yazdıkları ilgi çekicidir. Araştırma bölgesinin gelenek ve göreneklerinin kadınlarla konuşmasını engellediğini, bulduğu araçlarınsa kadınları konuşturmakta çoğunlukla başarısızlığa uğradıklarını dile getiren Gemalmaz az da olsa kadınlardan derlediği metinlerin, bunlarla erkekler arasında yapılacak

¹⁶ Chambers/Trudgill İngiltere’de yaşlı erkeklerin yaşadıkları bölgeyi az terkettikleri için daha iyi kaynak kişi olduklarını, bu yüzden de geleneksel diyalektolojinin öncelikle bölgeyi terketmemiş yaşlı erkeklerin diliyle uğraşması gerektiğini söylerler (1980, 44, krş; Gerritsen 19985, 87). Gerritsen İngiliz erkeklerinin kadınlara göre bağlı buldukları bölgeyi daha az terketmelerinin pek anlaşılacakla birlikte, askerlikle ilgili olabileceğini dile getirir; buna göre askerlik hizmetinin zorunlu olduğu ülkelerde bunu birah daha esnek çözümlenmiş olan ülkelere oranla erkeklerin buldukları bölgeyi uzun bir süre için daha sık terk ediyor olabileceklerini dile getirir (1985, 87).

¹⁷ 1956, V; 1977, XIII.

bir ayırımın gereksizliğini gösterecek nitelikte olduğunu söyler ve şunları yazar: “Üstelik, bölgemiz kadınlarının genellikle çekingen olmaları ve alçak sesle konuşmaları ses alma ve dinleme bakımından da elverişsizlik gösteriyordu. Bundan başka, dışarıdan evlenme geleneği çoğunlukla, uğradığımız yerleşmelerde aradığımız nitelikte yerli kadın konuşmacı bulmamızı güçleştiriyordu” (Gemalmaz 1978, 2). Kadınların ses derlenirken daha çekingen davrandıkları daha önce Caferoğlu tarafından da dile getirilmiştir (Caferoğlu 1941, IX), daha sonraki çalışmalarında bunu kadın erkek ayrımı yapmadan “köylünün yahut konuşturulmak istenen şahsın çekingenliği” şekline çevirerek belli bir cinse bağlı olmaktan çıkarmıştır¹⁸. Hatta bir başka eserinde bunu şöyle izah eder: “Ekseriyetle ağzı derlenen kimseler, mevzuun en basit bir cephesini dahi kavramaktan âciz olup, meseleyi bir nevi eğlence telâkki etmekte ve bütün ısrarlara rağmen, en ufak bir konuşmadan bile kaçınmaktadırlar.” (1948, XIV).

Derlemelerde kaynak kişiye dair bilgilere göre bunların kaydın yapıldığı bölgenin yerlisi olduklarından hareket edebiliriz. Ancak konuşturulan şahısların bölgeyi terkedip etmedikleri, ettilerse hangi aralıklarla ettikleri ve okur yazarlıkları hakkında bilgi bulunmaz. Buna karşılık yayınlar kanalıyla malzeme derlenen şahısların isimlerinden hareketle cinsiyetleri ve zaman zaman kaydedildiği için yaşları hakkında bilgi sahibi olmamız mümkün. Derlenmiş metinlerin hepsinin yayınlanmadığından hareket etsek bile yayınlanan metinlerdeki bilgiler bu hususlarda belli bir kanaat edinmemiz için yeterlidir. Bu sebeple monografilerdeki cinsiyet ve yaşla ilgili bilgileri aşağıda bir tabelada gösterdim. Tabi yaş basamakları eğitimin değişik safhalarına başlama, evlilik, iş hayatına atılma, emeklilik gibi ağız kullanımını doğrudan etkileyen hususlar göz önünde bulundurularak daha ince gruplara ayrılabilir. Bu konudaki görüşlerimi başka bir çerçevede açıklayacağımdan konuya fazla girmeden böyle dördü bir ayırma tabi tutarak tabeladan hareketle kaynak kişilerin yaş ve cinsiyetleri hakkında ilgi çekici tespitler yapmamız mümkündür. Tabelaya kaynak kişinin yaşı ve cinsiyeti hakkında bilgi veren eserleri aldık. Kaynak kişilerin genellikle yaşlı olduğunu belirtmekle yetinen Caferoğlu kadınlardan derlenen malzemeye ayrı bir değer verdiğini belirttiği eserinde (1941) yayınladığı metinleri 66 erkek ve 9 kadından derlemiş olduğu yukarıda söylendi. Anadolu ağızlarıyla ilgili son çalışmalardan birisi olan Sağır da (1995) 141 erkek ve 41 kadından yapmış olduğu derlemeleri yayınlamışlardır. Kaynak kişinin cinsiyeti ve yaşı hakkında bilgi veren eserlerdeki durum da şöyledir:

¹⁸ Caferoğlu 1943, XII.

Yaş	Korkmaz 1956		Korkmaz 1977		Ercilasun		Erten		Gemalmaz		Gülensoy		Günay		Top lam
	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	E.	K.	
0-19	0	5	1	1	2	0	0	0	1	0	2	4	6	2	24
20-39	8	14	1	13	11	1	0	0	7	1	4	3	14	2	79
40-59	12	18	7	20	27	0	4	4	29	0	13	4	18	0	156
60 - -	8	3	2	4	39	11	0	3	31	3	15	2	16	0	137
belirsiz	2	2	0	3	2	4	0	0	20	0	2	2	0	0	37
toplam	30	42	11	41	81	16	4	7	88	4	36	15	54	4	433
en genç	27	16	15	19	8	30	42	44	18	33	13	13	14	14	
en yaşlı	90	70	65	63	106	80	49	75	83	80	82	60	88	35	

Tablo-1. Kaynak kişilerin yaş ve cinsiyete göre dağılımı

Tabloda gördüğümüz gibi Korkmaz ve Erten dışında kalan araştırmacılarda kaynak kişilerin çoğu hemen hemen erkektir. Dikkat çekici bir diğer husus da 40 yaş üzerindeki en fazla temsil edilirken, yukarıda sayılan şartlardan bazılarında diğer nesillerden daha fazla sahip olmalarına, hele hele okul çağına kadar olanların ailede veya bölgede konuşulan ağızdan başka bir varyantla derlemelerin yapıldığı zaman göz önüne getirilince, karşılaşmış olmaları neredeyse imkânsızken, 20 yaşa kadar olanlardan yok denecek kadar az derleme yapılmış olması göze batmaktadır. Erkek konuşmacılar kadın konuşmacılardan genç nesilde daha genç - Korkmaz 1956 dışında -, yaşlılarda ise daha yaşlıdır. Ayrıca cinsler arasındaki aşırı yaş farkı da göze batmaktadır. En genç ve en yaşlı kaynak kişileri Ercilasun'da buluyoruz. En fazla kadın konuşmacıya ise kendisinin de belirttiği gibi Korkmaz müracat etmiştir.

Sonuç

Ancak kaynak kişilerin seçilmelerindeki bütün titizliğe rağmen dilin birden fazla varyantını kullanabildikleri yüzyılımızın başlarında, daha ilk ağız derlemeleri sırasında tespit edilmişti¹⁹. O zaman için son derece önemli olmakla birlikte bu tespit, sonraki devirlerde geliştirilmediği için ağız araştırmalarında oynaması gereken rolü oynamamıştır²⁰. Anadolu ağızlarıyla ilgili araştırmaların amacı bir

¹⁹ Bkz. Giese 1907, 2.

²⁰ Aynı şekilde Caferoğlu da kaynak kişilerini okur yazarlığı olmayan yaşlı şahıslardan itina ile seçmiş olmasına rağmen şu gözlemlerde bulunmuştur: "Yalnız, konuşturulan köylülerin, ağızlarının zaptında ve tespitinde gösterdikleri çekingenlik, bazan araştırmayı imkânsız bir hale getirmektedir. Karşı karşıya gelindiğinde, her köylü kendi öz şivesile konuştuğu halde,

bölgede kullanılan yazı diline en uzak varyant şeklinde anlaşılan “temel ağzı” tasvir olmuş, ortaya çıkan sapmalar ya “yapmacık konuşma”, “aydın diline özenme” olarak görülmüş ve buna müracat edenlerden derleme yapılmamaya çalışılmış²¹; ya da yerli aydınların yardımı²², gizli kayıt²³, yerliler gibi konuşma²⁴ vb. yollarla önüne geçilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar Anadolu ağızlarıyla ilgili derlemelerde kaynak kişi ve buna bağlı olarak da malzemenin nasıl derleneceğiyle ilgili uygulanabilir teorik çalışmalar yapılmamış ise de, konuşulan dile ait derleme teknikleri dil araştırmalarında gelişmiştir²⁵. Bu tekniklerden Anadolu ağızları araştırılırken de pekala istifade edilebilir. Her zaman var olan nüfus hareketleri yanında günümüze has okullaşma, iletişimdeki yoğunluk, kültür merkezleriyle olan ilişkilerin sıklığı gibi değişik sebepleri gözönüne getirirsek, kaybolmakta olduğundan hep şikayet edilmekle birlikte, kaybolmayan ağızlarla ilgili araştırmalarda kaynak kişi hakkında metnin anlaşılmasına yardımcı olabilecek bilgilerin faydası kendiliğinden anlaşılır.

Bu kısa çalışmamda mevcut eserlerde kaynak kişi hakkında verilen bilgileri bir araya getirmeye, konuyla ilgili geleneğin izini sürmeye çalıştım. Günümüzde ağız araştırmalarının gelişmesine paralel olarak, araştırmadan beklenenler de artmaktadır. Yeni araştırmaların bu beklentilere cevap verebilmesi için sahaya çıkmadan önceki dönemle ilgili de teorik bilgilerin üretilmesi, hem araştırmacının belli bir zamanda sonuçlanması, hem elde edilen bilgilerin sağlamlığı açısından son derece önemlidir. Mevcut tecrübelerden istifade, dil araştırmaların önemli bir

söylediği aynı şeyler kalemle tesbit edilmek istenilirken, derhal tahrif ediliyor ve kendi konuşmasına edebî ve sun'î bir mahiyet vermek isteyen nâkilin ağzı, ister istemez kitap şivesine kaçarak, eski safiyetini ve bekâretini gaybediyor. Aynı keyfiyet anlaşılmayan bir kelimenin veyahut cümlelerin tekrarında meydana çıkmaktadır. Bu yüzdendir ki, konuşturulan kimselerde bir kelimenin veya bir cümlelerin tekrarlatılmasına imkân yoktur. Zira, evvelce kendi şivesinde konuşan zat, kendisinin anlaşılmadığını görünce, derhal tahriflere ve şivesinin değiştirilmesine müracaat etmektedir. Bazan ise, bir kelime tesbit edilmek istenilen hikâyenin veya herhangi bir malzemenin bir yerinde şu veya bu şekilde telâffuz edildiği halde, aynı kelime hikâyenin diğer bir yerinde diğer bir farklı telâffuzla geçmektedir. Bu asla kusur sayılmaz. Çünkü, yerli ahali arasında bir kelime, bahusus ecnebi kelimeler, bir iki telâffuz şekillerine maliktir.” (1941, S. VIII)

21 Msl. Gemalmaz 1978, 2; Gülensoy 1988, XVII;

22 Caferoğlu 1941, VIII.

23 Gemalmaz; 1978, 2.

24 Sağır 1995, XII; Günay, Rize ilinde yerlilerin diliyle alay edileceği korkusuyla derlemeciye ilgisiz kaldığını, susmayı kibar konuşmaktan bile yeğ tuttuğunu belirttiikten sonra şu ilgi çekici sözleri sarfeder: “Onu bu yersiz korkusundan kurtarabilmek için giriştiğimiz uzun açıklamalar sırasında onun konuştuğu Türkçeyi kullanmamız metinlerin sağlamlığı yönünden bizi başarıya götüren biricik faktör olmuştur (1978, 13)

25 Msl. Labov 1972, özellikle 43-109; Huffs Schmidt/Mattheier 1981, 178 vd; Milroy 1980, 1987; krş. Türker 1985; saha tekniklerinin özeti için bkz. Schlobinski 1996. 30 vd.

kolu olan bu disiplindeki geleneğin tekamül ederek devamı için önemlidir.

Çalışmamı, daha önce yerli aydınların yardımına baş vuran Caferoğlu'nun ağız araştırmalarında göz önünde bulundurulması gereken dikkat çekici gözlemlerini aktardığı şu sözleriyle bitirmek istiyorum: "Tesbit edilen malzeme, konuşturulan şahsın ağzından çıktığı gibi alınmış, üzerinde herhangi bir tashihe lüzum görülmemiştir. Bundan dolayıdır ki bir hikâye ve masalda bir kelime muhtelif telâffuzları ile tesbit edilmiştir /.../ Yedi senelik tecrübeme istinaden diyebilirim ki, tam kendi ana ağızıyla konuşan birisine tesadüf etmek imkânı hiç bir vakit olmamış ve olmayacaktır²⁶. Her masal söyliyene ve yahut ağzının tesbitine müsaade eden kimse başlangıçta, daima edebî şiveye kaçar, zamanla bundan bıkar ve masalın ruhunu yaşadıkça, dalarak kendi ana şivesine, yahut konu komşudan kaptığı şiveye yahut ağza kaçmağa yeltenir. Halbuki köylü, çarşıda, pazarda, ailesi içersinde herhangi bir fikir gütmeyen kendi ana şivesiyle konuştuğu hâlde, konuşturulmak istenince, derhal ağzını değiştirir ve bu suretle istenilen gaye de elden kaçmış olur" (1943, XII)²⁷.

Bibliyografya

- Caferoğlu, Ahmet, 1941, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I*, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet, 1943, *Anadolu Ağızlarından Toplamalar*, İstanbul.
- Caferoğlu, Ahmet, 1948, *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul.
- Chambers, J. K.-Trudgill, Peter, 1980. *Dialectology*, (Cambridge Textbooks in Linguistics), Cambridge.
- Demir, Nurettin, 1997, "Alanya Ağızlarında Şimdi'nin Varyantları", **TDAY-Belleten**, 1997.
- Ercilasun, A. B., 1983, *Kars İli Ağızları. Ses Bilgisi*, Ankara.
- Erten, Munir, 1994, *Diyarbakır Ağızı*, Ankara.
- Gemalmaz, E., 1978, *Erzurum İli Ağızları*, Ankara.
- Dallı, Hüseyin, 1976, *Kuzey Doğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar.*, Ankara: TDK.
- Buran, Ahmet-Gülensoy, Tuncer, 1994, *Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, Ankara: TDK: 572.
- Gerritsen, Marinel, 1985, "Alters-Und Geschlechtsspezifische Sprachverwendung", *Ortssprachenforschung: Beiträge zu einem Bonner Kolloquium.* (Yay.: Werner Besch-Klaus Mattheier.) Berlin, s. 79-108.
- Gülensoy, T., 1988, *Kütahya ve Yöresi Ağızları. İnceleme, Metinler, Sözlük.* Ankara.

²⁶ Caferoğlu daha sonraki bir eserinde bu sözleri "on beş senelik tecrübeme dayanarak diyebilirim ki, bugün nerede olursa olsun, tam ve bâkir kendi ana ağızı ile konuşan birisine tesadüf etmek imkânı kalmamıştır. Aksi takdirde, ağız değişme kanunlarını da, inkar etmemiz lâzım gelecektir" şekline getirmiştir (1948, XIV)..

²⁷ Krş. Demir 1997.

- Günay, Turgut, 1978, *Rize İli Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Ankara.
- Hufschmidt, Jochen-Mattheier, Klaus J., 1981. "Sprachdatenerhebung. Methoden und Erfahrungen in Feldforschung" *Sprachverhalten In Ländlichen Gemeinden. Ansätze Zur Theorie Und Methodik. Forschungsbericht Erp-Projekt. Band I*, (Yay.: W. Besch), Berlin, s. 178-205.
- İmer, K., 1995, "Toplumsal Süreçlerin Dile Yansıması", *Dilbilim Araştırmaları*, 1995, s. 24-38
- Korkmaz, Zeynep, 1956, *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik)*. Ankara.
- Korkmaz, Zeynep, 1977, *Neveşehir ve Yöresi Ağızları. I. Cilt. Ses Bilgisi (Phonétique)*. Ankara.
- Labov, William, 1972, *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia.
- Löffler, Heinrich, 1980, *Probleme der Dialektologie, Eine Einführung. 2. Auflage*. Darmstadt.
- Mattheier, Klaus J, 1980, *Pragmatik und Soziologie der Dialekte*. Heidelberg.
- Milroy, Lesley, 1987, *Observing & Analysing Natural Language*. Oxford.
- Milroy, Lesley, 1980, *Language And Social Networks*, 2nd Ed. Oxford.
- Sağır, Mukîm 1995, *Erzincan İli Ağızları*. Ankara.
- Schlobinski, Peter, 1996, *Empirische Sprachwissenschaft*, Oppladen.
- Türker, Emel, 1995, "Milroy's Social Network Theory-A Critical Account", *Dilbilim Araştırmaları 1995*, s. 56-66.